

RUDOLF FILIPOVIĆ

TRANSMORFEMIZACIJA — NAJČEŠĆI OBLIK SUPSTITUCIJE NA MORFOLOŠKOM NIVOU

Transmorfemizacija, jedan od oblika supstitucije, obuhvaća sve promjene koje se javljaju u adaptaciji vezanih morfema na prijelazu iz jezika davaoca u jezik primalac. Ona se javlja u osnovnom obliku vrsta riječi a najčešće kod imenica. U članku se analiziraju tri tipa ili stupnja transmorfemizacije: a) Prvi stupanj — *nulta transmorfemizacija* koja se izvodi po formuli slobodan morfem + nulti vezani morfem; b) Drugi stupanj — *kompromisna transmorfemizacija* kad se u kompromisnoj replici zadržava vezani morfem jezika davaoca; c) Treći stupanj — *potpuna transmorfemizacija* koja predstavlja potpunu integraciju u jezik primalac jer je vezani morfem jezika davaoca zamijenjen istoiznačnim vezanim morfemom jezika primaoca. U toku adaptacije na morfološkoj razini imenice mogu prolaziti kroz sva tri ili samo kroz dva stupnja s time da preskoče drugi ili ne dođu do trećeg stupnja. Posebni oblik trećeg stupnja transmorfemizacije jest određivanje roda posuđenice na osnovi kontaminacije. Transmorfemizacija javlja se i kod pseudoanglicizama.

1. U toku procesa jezičnog posuđivanja jedan od najvažnijih jezičnih zakona koji regulira adaptaciju *modela* i njegov prijelaz u *repliku* (posuđenicu) jest supstitucija. Ona se javlja na nekoliko nivoa i u vrlo različitim oblicima. Upravo stoga što je supstitucija vrlo širok pojam, pa zato i nedovoljno određen, treba ga točnije precizirati i opisati. Iz tog razloga odlučio sam da supstituciju analiziram prema razinama na kojima se vrši adaptacija *modela* i da na osnovi dobivenih rezultata predložim novu sistematizaciju.

2. Najprije sam analizirao i klasificirao sve oblike supstitucije na fonološkom nivou. Nazvao sam je *transfonemizacijom* i odredio njezine tipove u jezicima u kontaktu.¹ Ta je analiza pokazala da se na fonološkom nivou uglavnom javljaju samo tri stupnja supstitucije kojima odgo-

¹ R. Filipović, »Tipovi transfonemizacije u jezicima u kontaktu«, *Filologija*, JAZU, Zagreb, 1978, br. 8, str. 99—106.

varaju tri tipa transfonemizacije. Prvom stupnju supstitucije odgovara tip *potpune transfonemizacije*, drugom stupnju supstitucije odgovara tip *djelomične transfonemizacije*, a treći stupanj supstitucije izjednačuje se sa *slobodnom transfonemizacijom*.²

3. Da bih svoj princip sistematizacije različitih oblika supstitucije do-
sljedno primijenio i na morfološkom nivou, uveo sam i ovdje nov termin *transmorfemizacija* koji obuhvaća sve promjene koje se javljaju kad se morfem jezika davaoca, prema osnovnom principu morfološke adaptacije, mora prilagoditi morfološkom sistemu jezika primaoca. Ta adaptacija počinje u formiranju *osnovnog oblika* (the citation form) posuđenice i nastavlja se u stvaranju promjenljivih oblika posuđenice bez obzira na to kojoj vrsti riječi ona pripada (najčešće se to vidi kod imenica, a rjeđe kod pridjeva i glagola). Prema tome vidimo da će se transmorfemizacija odnositi na vezane morfeme, jer se slobodni morfemi kao dio leksika preuzimaju bez ograničenja. Ipak će i slobodni morfemi biti ispitivani jer njihov osnovni oblik mora biti usklađen s morfološkim sistemom jezika primaoca, odnosno teži da se uskladi s osnovnim oblicima vrsta riječi u jeziku primaocu. Kako su imenice najbrojnije posuđenice, analizirat ćemo samo tu vrstu riječi i sve tipove transmorfemizacije koji se javljaju u adaptaciji njihovih osnovnih oblika. Tako dobiven sistem transmorfemizacije moći će se primijeniti i na ostale vrste riječi, tj. pridjeve i glagole.

4. *Prvi stupanj transmorfemizacije* javlja se kad je model preuzet u jezik primalac kao slobodni morfem bez vezanog morfema. Morfološki sistem jezika primaoca prima ga bez ikakvih promjena i on se integrira u taj novi sustav. S morfološkog stanovišta model odgovara replici, i obrnuto.³ U našoj sistematizaciji svi se ti slučajevi formiraju po formuli *slobodni morfem + nulti vezani morfem*. Stoga ćemo taj prvi stupanj transmorfemizacije nazvati *nulta transmorfemizacija*.⁴

<i>engleska riječ</i>	<i>posuđenica</i>
osnova + nulti sufiks	slobodni morfem + nulti vezani morfem
<i>bridge</i>	bridž
<i>cup</i>	kep
<i>nylon</i>	najlon
<i>scout</i>	skaut

² *Ib.*, str. 105.

³ Promjene koje su nastupile u toku adaptacije modela u repliku pripada-
ju transfonemizaciji, odnosno supstituciji na fonološkom nivou.

⁴ U ovom prilogu ilustriram sistem transmorfemizacije s pomoću primjera
anglicizama u hrvatskom književnom jeziku. Taj je sustav nastao kao rezul-
tat moje analize anglicizama u većem broju evropskih jezika u sklopu znan-
stvenog projekta »Engleski element u evropskim jezicima«.

Osnovni oblik posuđenice koji je adaptiran po tom prvom stupnju transmorfemizacije ne mora u potpunosti zadovoljiti pravilo koje regulira dočetak riječi u jeziku primaocu. Neki od tih dočetaکا nisu u skladu s dočecima osnovnog oblika riječi u jeziku primaocu pa mogu čak predstavljati inovacije u njegovu sustavu.

<i>engleska riječ</i>	<i>posuđenica</i>
<i>rugby</i>	ragbi
<i>whiskey</i>	viski
<i>interview</i>	intervju
<i>lift</i>	lift
<i>film</i>	film ⁵

5. Drugi stupanj transmorfemizacije javlja se onda kad posuđenica zadržava dočetak — vezani morfem koji nije u skladu s morfološkim sistemom jezika primaoca pa taj oblik klasificiramo kao kompromisnu repliku na morfološkom nivou, a zovemo ga *kompromisna transmorfemizacija*. Kako je u svojoj osnovi kompromisna replika nestalan oblik koji nije završio svoju adaptaciju i može u daljnjem procesu adaptacije prijeći u repliku, tj. potpuno se integrirati u sustav jezika primaoca, to se i drugi stupanj supstitucije — *kompromisna transmorfemizacije* može smatrati samo prijelaznim stadijem, koji kasnije može proći kroz treći stupanj transmorfemizacije. Primjeri kompromisne transmorfemizacije nisu rijetki i upotrebljavaju se kao kompromisna replika bez izgleda da se dalje transmorfemiziraju.

<i>engleska riječ</i>	<i>posuđenica</i>
osnova + sufiks	slobodan morfem + E vezani morfem
<i>box-er</i>	boks-er
<i>dribbl-er</i>	dribl-er
<i>farm-er</i>	farm-er
<i>sprint-er</i>	sprint-er
<i>dop-ing</i>	dop-ing
<i>park-ing</i>	park-ing
<i>train-ing</i>	tren-ing

6. U trećem se stupnju transmorfemizacije nastavlja adaptacija prema jeziku primaocu: element jezika davaoca, vezani morfem koji ne odgo-

⁵ Citirani primjeri pokazuju dvije vrste dočetaکا imenica koji nisu u skladu s morfološkim sistemom hrvatskog književnog jezika: a) vokali -i i -u, b) finalne konsonantske skupine -ft i -lm. Kako nema izgleda da se ti dočeci dalje adaptiraju, oni su inovacije u morfološkom sistemu jezika primaoca.

vara morfološkom sistemu jezika primaoca, zamjenjuje se vezanim morfemom (sufiksom) iste funkcije iz inventara jezika primaoca. Na taj se način proces transmorfemizacije zbiva kroz dva stupnja: a) drugi stupanj koji zadržava vezani morfem jezika davaoca; i b) treći stupanj u kojemu se taj vezani morfem jezika davaoca zamjenjuje vezanim morfemom jezika primaoca istog značenja. Na taj način model prolazi kroz prvi stupanj adaptacije — kompromisnu repliku, a zatim prelazi u repliku koja se po svojem obliku integrira u morfološki sistem jezika primaoca s kojim je u potpunom skladu. Taj stupanj supstitucije nazvali smo *potpuna transmorfemizacija*.

<i>engleska riječ</i>	<i>tudica</i>	<i>posuđenica</i>
model	kompromisna replika	replika
osnova + sufiks	slob. morfem + E vezani morfem	slob. morfem + H vezani morfem
<i>box-er</i>	boks-er	boks-ač

Ponekad modeli jezika davaoca prelaze direktno u repliku — posuđenicu, preskačući drugi stupanj transmorfemizacije.

<i>engleska riječ</i>	<i>posuđenica</i>
osnova + sufiks	slob. morfem + H vezani morfem
<i>strik-er</i>	štrajk-aš

7. Prema tome transmorfemizacija čini sistem (koji je dio sistema supstitucije provedene na morfološkoj razini) po kome se mogu analizirati razni tipovi supstitucije vezanih morfema jezika davaoca s vezanim morfemima jezika primaoca. Ta supstitucija može imati jedan do tri stupnja transmorfemizacije, tj. svaki stupanj supstitucije odgovara jednom tipu transmorfemizacije: a) prvi stupanj supstitucije = nulta transmorfemizacija; b) drugi stupanj supstitucije = kompromisna transmorfemizacija; c) treći stupanj supstitucije = potpuna transmorfemizacija.

morfološki nivo	
<i>transmorfemizacija</i>	<i>supstitucija</i>
a) nulta	a) prvi stupanj
b) kompromisna	b) drugi stupanj
c) potpuna	c) treći stupanj

8. Poseban oblik potpune transmorfemizacije čine primjeri određivanja roda imenica na osnovi kontaminacije. U modelu imamo nulti vezani morfem (jer se rod u engleskom ne mora označiti vezanim morfemom — sufiksom za ženski rod) ili engleski vezani morfem koji u obliku replike u jeziku primaocu ne bi označavao ženski rod (npr. E *-ess* > H *-es*), pa se oznaka roda mora i u tom slučaju provesti trećim stupnjem transmorfemizacije, tj. dodavanjem vezanog morfema iz inventara jezika primaoca. Za primjere engleskih posuđenica u oba gornja slučaja u hrvatskom bit će to vezani morfem *-a*.

a) <i>engleska riječ</i>	<i>posuđenica</i> (ž. r.)
osnova + nulti sufiks	slob. morfem + H vezani morfem
<i>jungle</i>	džungl-a
<i>farm</i>	farm-a
<i>dog</i>	dog-a
<i>bowl</i>	bol-a

b) <i>engleska riječ</i>	<i>posuđenica</i> (ž. r.)
osnova + <i>ess</i>	slob. morfem + E vezani morfem + H vezani morfem
<i>stuard-ess</i>	stjuard-es-a

9. U toku transmorfemizacije javlja se nekoliko slučajeva koji privlače pažnju stoga što se taj proces ne odvija po gore utvrđenom ni po nekom stalnom redosljedu. Postavlja se, naime, pitanje zašto se (a) neki primjeri zadržavaju na drugom stupnju transmorfemizacije, (b) neki preskaču taj stupanj, a drugi (c) prolaze kroz oba, tj. drugi i treći stupanj transmorfemizacije. Iako je teško dati određen i konačan odgovor na takva pitanja, pokušat ćemo analizirati neke primjere i upozoriti na faktore koji bi mogli biti odlučujući u tom nejednakom procesu adaptacije.

Ako dakle usporedimo neke primjere transmorfemizacije s uzorkom koji je prošao kroz drugi i treći stupanj,

<i>model</i>	<i>kompromisna replika</i>	<i>replika</i>
<i>box-er</i>	boks-er	boks-ač

vidjet ćemo da se u nekim riječima javljaju interesantni slučajevi. Engleska riječ *striker* nije zabilježena u obliku kompromisne replike *strajker* odnosno *štrajker*, iako je uloga jezika posrednika — njemačkog bila odlučna za današnji oblik te riječi *štrajkaš* ili *štrajkač*. Oba su oblika rezultat trećeg stupnja transmorfemizacije, tj. primjeri su potpune transmorfemizacije.

Engleska riječ *sprinter* zadržala se na drugom stupnju transmorfemizacije, tj. u obliku *sprinter*, koji pokazuje kompromisnu transmorfemizaciju i nije prihvaćena u obliku trećeg stupnja transmorfemizacije **sprintaš*,⁶ iako bi čak i po analogiji bio taj oblik moguć. Možda je razlog u tome što jezik primalac ima vrlo čest semantički ekvivalent *trkač*.

Transmorfemizacija djeluje i na *pseudoanglicizme*. Tako se kao rezultat kompromisne transmorfemizacije javlja kompromisna replika *tenis-er*,⁷ a pod utjecajem potpune transmorfemizacije integrirana replika *tenis-ač*.

Jednako je zanimljiv pokušaj semantičkog razlikovanja oblika kompromisne replike *bokser* od oblika integrirane replike *boksač* koje su izvedene od engleske riječi *boxer*, prva kao rezultat kompromisne, a druga kao rezultat potpune transmorfemizacije; *bokser*⁸ u značenju »vrsta hladnog oružja«, a *boksač* u značenju »šakač, sportaš koji se bavi boksom«. Ipak naš korpus ne potvrđuje dosljedno razlikovanje značenja tih dvaju oblika.

10. Zaključak koji se može izvesti iz gornje analize bio bi da jezik primalac pokazuje nekoliko mogućnosti primjene triju stupnjeva transmorfemizacije. Prvo sva tri stupnja, zatim prvi i drugi, ili prvi i treći. Pored toga vidi se i tendencija da jezik primalac zadržava kompromisnu repliku samo neko vrijeme, pa umjesto da tu kompromisnu repliku adaptira u repliku, zamjenjuje je domaćom riječi istog (iako nešto šireg) značenja. Posebnu skupinu čine pseudoanglicizmi koji mogu prolaziti kroz iste stadije transmorfemizacije kao i anglicizmi.⁹

⁶ Oblik **sprintaš* zabilježen je vrlo rijetko i nije ušao u redovitu upotrebu.

⁷ Ta je izvedenica pseudoanglicizam jer ne postoji u engleskom, a stvorena je po pravilu engleske tvorbe riječi od elemenata engleskog jezika: *tennis* + *er*.

⁸ U našoj smo analizi namjerno izostavili riječ *bokser* u značenju »vrsta psa«.

⁹ Pitanje pseudoanglicizama i njihovu adaptaciju u cjelini obradit ću u posebnoj prilogu.

S u m m a r y

TRANSMORPHEMIZATION — THE MOST COMMON FORM
OF SUBSTITUTION ON THE MORPHOLOGICAL LEVEL

The author proposes a new term for substitution on the morphological level: *transmorphemization* which covers all the changes a morpheme goes through on its way from the lending language to the borrowing language. The adaptation begins when the citation form of the lending language is changed in order to integrate it into the morphological system of the borrowing language. The author distinguishes three degrees of transmorfhemization among nouns: 1) Zero or first-degree transmorfhemization occurs when the citation form is borrowed without a bound morpheme; 2) Compromise or second-degree transmorfhemization takes place when a bound morpheme of the lending language is maintained, although it does not belong to the borrowing language's system; 3) Complete or third-degree transmorfhemization occurs when a bound morpheme of the lending language is replaced by a bound morpheme of the borrowing language. The third degree covers the cases when a new bound morpheme is given to a loanword in order to denote one or more of its categories (e. g. gender).